

В. Барштейн, Я. Блюм

АКАДЕМІК О.О. БОГОМОЛЕЦЬ У ПАМ'ЯТКАХ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Нинішній рік виявився щедрим на ювілейні дати, коли ми вшановуємо тих, чий імена стали гордістю нашої країни. Серед діячів науки такою видатною постаттю був патолофізіолог, дійсний член (з 1929) і президент (з 1930) ВУАН (з лютого 1936 р. до січня 1937 р. — АН УСРР, з січня 1937 р. — АН УРСР), академік (з 1932) і віце-президент (з 1942) АН СРСР, дійсний член Академії медичних наук СРСР (з 1944), Герой Соціалістичної Праці, Лауреат Державної премії СРСР Олександр Олександрович Богомолец (24 травня 1881 — 19 липня 1946).

Його праці присвячені питанням патологічної фізіології, ендокринології, вегетативної нервової системи, онкології, ученню про конституції, проблемам довголіття. Учений створив теорію про фізіологічну систему сполучної тканини, до якої включав різноманітні сполучнотканинні клітини і міжклітинні утворення. О.О. Богомолец уважав, що така система виконує в організмі кілька функцій: захисну (фагоцитоз, утворення антитіл), пластичну (загоювання ран, виразок, зростання переломів кісток та ін.), трофічну (участь в обміні речовин). Богомолец стверджував, що виникнення хвороби, лікування, одужання залежать не тільки від причини захворювання, але й від здатності організму до супротиву — реактивності. Її, на думку вченого, зумовлює стан нервової системи і сполучної тканини. Для посилення функцій цієї тканини під час низки захворювань він запро-

понував антиретікулярну цитотоксичну сироватку (АЦС), яку широко застосовували в СРСР та інших країнах. Олександр Олександрович заклав основи геронтології, під його керівництвом у СРСР проведено перший у світі перепис довгожителів.

Велике значення мають студії О.О. Богомольця з переливання крові. У них доведено, що переливати кров доцільно не лише за її нестачі, а й з метою підвищення реактивності організму. Олександр Олександрович пояснив вплив перелитої крові колоїдоклазичним шоком (ефект пошкодження білкових частинок, що входять до складу крові і клітинної плазми), який зумовлює стимулювальну дію переливання крові. Це звільняє клітини від застарілих елементів клітинної плазми. Він також ініціював і керував роботою з консервації крові, що відіграло величезну роль у роки Великої Вітчизняної війни [1, 2].

Серед численних пам'яток матеріальної культури, присвячених О.О. Богомольцю, ми зупинимось на тих, що їх вивчають допоміжні історичні науки. Точніше, нумізматики (від лат. *numisma*, грец. *νόμισμα* — монета), яка досліджує монети і медалі як джерело історичних, економічних, політичних, культурних знань, а також історію грошового обігу і монетного виробництва; фалеристика (від лат. *falerae*, *phalerae* — металеві прикраси, котрі служили військовими відзнаками, грец. *phalara* — металеві бляхи, дрібнички), яка розглядає історії орденів,

© БАРИШТЕЙН Віктор Юрійович. Кандидат технічних наук. Учений секретар Інституту харчової біотехнології та геноміки НАН України.

БЛЮМ Ярослав Борисович. Академік НАН України. Директор тієї ж установи (Київ). 2011



Рис. 1. О.О. Богомолец. Сірникова етикетка (1970, СРСР)



Рис. 2. О.О. Богомолец. Поштова марка (1971, СРСР)

медалей, значків, узагалі будь-яких нагрудних знаків; філателія (від грец. *φιλέω* — люблю і *ἀπέλευα* — звільнення від оплати), що звертається до позначок поштової оплати: марок, етикеток, ярликів, штемпелів тощо, а також конвертів, карток, листівок з цими позначками, інших видів поштової документації.

Розповімо, насамперед, про сірникову етикетку (рис. 1). Барнаульська сірникова фабрика випустила в 1970 р. спеціаль-

ний набір для філуменістів (колекціонерів сірникових етикеток, коробочок, буклетів, сірників тощо), присвячений видатним російським і радянським медикам, серед яких був і О.О. Богомолец.

90-річчя від дня народження вченого пошта СРСР відзначила маркою (рис. 2), яку створив Б. Трифонов (портрет О.О. Богомольця за рисунком А. Яр-Кравченка, номінал — 4 коп., тираж 4 млн шт., 1971) [3].



а



б



в

Рис. 3. О.О. Богомолец. Пам'ятна медаль (1981, СРСР): а) аверс, б) реверс, в) другий варіант реверсу

До 100-річчя від дня народження О.О. Богомольця приурочені дві пам'ятні медалі (70 мм, сплав, створений методом порошкової металургії, Комбінат декоративно-прикладного мистецтва Ленінградського відділення Художнього фонду РРФСР) медальєра Ігоря Струкова. У правій половині аверсу медального поля — врізане рельєфне, головне, профільне, обернене на $\frac{3}{4}$ ліворуч портретне зображення науковця. Кружно в лівій частині поля напис: «О.О. БОГОМОЛЕЦЬ» (рис. 3а, фотографія І.М. Сороки).

У центрі реверсу першої медалі (рис. 3б, фотографія І.М. Сороки), на підвищенні, зробленому майже на все медальне поле, ювілейні дати «1881–1981». По краю поля, кружно напис: «100 РОКІВ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ» [4].

У центрі реверсу другої медалі (рис. 3в, фотографія І.М. Сороки) — підвищення для

напису, яке займає майже все медальне поле. По краю поля, кружно напис: «АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР». У нижній частині реверсу — державний герб УРСР.

О.О. Богомолець очолював Академію наук УРСР упродовж 1930–1946 рр. Він проявив себе як видатний організатор науки, реорганізував структуру Академії, створив замість кафедр, комісій, кабінетів мережу науково-дослідних інститутів. Олександр Олександрович слідкував за спорудженням нових будівель, оснащенням установ науковим обладнанням. Під опіку Академії потрапили десятки музеїв, заповідників, дендропарків.

Також до 100-річчя видатного українського вченого пошта СРСР випустила художній маркований конверт (ХМК), художник — А. Яр-Кравченко (рис. 4). Під портретом — напис у три рядки росій-



Рис. 4. Художні марковані конверти: О.О. Богомолець (1981, СРСР), Інститут фізіології ім. О.О. Богомольця (2003, Україна)



Рис. 5. Інститут фізіології ім. О.О. Богомольця. Значок (1984, УРСР)



а



б

Рис. 6. Національний медичний університет імені О.О. Богомольця. Пам'ятна медаль (2006, Україна): а) аверс, б) реверс

ською мовою: «Герой Социалистического Труда / академик А.А. Богомолец / 1881–1946». А 50-річчю Інституту фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України присвячений ХМК української пошти (з маркою вартістю 45 коп., 2003). Зліва внизу на тлі інституту розташовано портрет його фундатора. Праворуч від зображення — напис у два рядки: «Інститут фізіології / ім. О.О. Богомольця». На передньому плані — листя дерева, що символізує Київ, — каштану (рис. 4).

А в радянські часи на честь 50-ліття Інституту фізіології (1984) зробили ромбоподібний значок (рис. 5). Римська цифра «50» червоного кольору ніби створює раму для напису в п'ять рядків російською мовою: «ИНСТИТУТ / ФИЗИОЛОГИИ / ИМ / А.А. БОГОМОЛЬЦА / АН УССР». Вертикальна цифра «1934» на червоному тлі (рік заснування) стає свого роду завершенням рами.

Читача, без сумніву, дивує, що п'ятдесяту річницю установи відзначили двічі, причому з 20-літнім інтервалом. Справді, з історичного погляду створення цього значка не дуже правомірне. Інститут фізіології ім. О.О. Богомольця НАН України (нинішня назва) створено в 1953 р. після об'єднання двох науково-дослідних закладів: Інституту експериментальної біології та патології Міністерства охорони здоров'я України й Інституту клінічної фізіології Академії наук УРСР, які заснував О.О. Богомолец, переїхавши в 1930 р. з групою учнів до Києва. Інститут клінічної фізіології дійсно створили в 1934 р., але Інститут експериментальної біології та патології почав діяти на чотири роки раніше.

Ще один заклад носить ім'я Олександра Олександровича. Це Національний медичний університет, який цього року відзначає 170-річчя. Його історія розпочалася формуванням у 1841 р. медичного факультету Київського університету Святого Воло-

димира. У 1946 р. Київському медичному інституту (тодішня назва) присвоєно ім'я О.О. Богомольця.

Серед філателістичної (ХМК) і нумізмістичної продукції (кілька пам'ятних медалей), присвяченої цьому навчальному закладу, зупинимось на медалі, викарбуваній у 2006 р. на честь 165-річчя (50 мм, патинувана латунь). Центральну частину аверсу (рис. 6а) займає будівля ВНЗ, розташована між дерев. Ліворуч, зверху і праворуч, по краю медального поля, кружно напис: «НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ О.О. БОГОМОЛЬЦЯ». Знизу, на урочистій стрічці напис: «165 РОКІВ». Реверс відрізняється тільки центральною частиною (рис. 6б). Це герб університету.

24 травня ц.р. виповнилось 130 років з дня народження О.О. Богомольця. Монетний двір Національного банку України 29 квітня викарбував і ввів до обігу пам'ятну монету «Олександр Богомолець», номіналом 5 грн (33 мм, 15,55 г, пруф, срібло 925 проби, автори: ескізів і моделей – В. Таран, О. Харук, С. Харук, моделей – С. Іваненко, В. Атаманчук, тираж 5000 шт.).

На аверсі (рис. 7а) зверху розміщено малий Державний Герб України і напис по краю, кружно: «НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ». У центральній частині, на тлі фрагмента електрокардіограми зображено руки дитини і дорослої людини, які тягнуться одна до одної, що уособлює один з напрямів діяльності вченого, з чиеї ініціативи в 1941 р. відкрито перший у світі диспансер з боротьби з передчасним старінням, на базі якого постав Інститут геронтології. Праворуч на дзеркальному тлі розміщено в три рядки номінал монети і рік карбування: «5 / ГРИВЕНЬ / 2011».

На реверсі (рис. 7б) портрет О.О. Богомольця, ліворуч від нього вертикальний на-



а



б

Рис. 7. Пам'ятна монета «Олександр Богомолець» (2011, Україна): а) аверс, б) реверс

пис у чотири рядки (два – врізані, два – рельєфні): «ОЛЕКСАНДР / БОГОМОЛЕЦЬ / 1881 1946 » і факсиміле вченого.

1. Биологи. Биографический справочник [Текст] / отв. ред. Ф.Н. Серков. – К.: Наукова думка, 1984. – 816 с.
2. Александр Александрович Богомолец: Воспоминания современников / Под общ. ред. О.А. Богомольца. – К.: Наукова думка, 1982. – 216 с.
3. Пиріг Л. Українська наука у дзеркалі філателії [Текст] / Л. Пиріг // Світогляд. – 2009. – № 2(16). – С. 48–54.
4. Барштейн Ю.А. Медицина в медальєрному мистецтві [Текст] / Ю.А. Барштейн, В.Ю. Барштейн. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2003. – 352 с.